

РУБІЖНИЙ ЕТАП СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА І ФОРМУВАННЯ ЙОГО СУЧАСНИХ ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД (ДО 20-РІЧЧЯ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ 15–17 ЖОВТНЯ 1992 РОКУ)*

Олег ЯРОШИНСЬКИЙ

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу освітніх технологій ННДІУВІ

Анотація. Висвітлюються творчі напрацювання учасників міжнародної конференції «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства» (м. Київ, 15–17 жовтня 1992 р.) щодо перспектив розвитку українознавства. Досліджується їх внесок у розроблення концепції українознавства як унікальної системи знань, інтегральної і універсальної науки. Значна увага приділяється аналізу проблематики виступів та їх змістового наповнення, вивченню різних позицій щодо розробки предметного поля українознавства. Розкривається рубіжне значення конференції для інституалізації українознавства як системи наукових інтегративних знань про Україну та українство.

Ключові слова: новітнє українознавство, концепція українознавства, система українознавства, міжнародна конференція, 1992 р.

Важливим джерелом про міжнародну конференцію «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства» (15–17 жовтня 1992 р.) є опублікований у 1993 р. університетським видавничо-поліграфічним центром «Київський університет» збірник матеріалів під назвою «Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку» [22]. Редакцію поданих статей і матеріалів здійснив П. Кононенко. У збірнику вміщено понад 80 текстів виступів учасників конференції. Крім авторів з України, тут також поміщені матеріали доповідачів із Польщі (4), Словаччини (2), Китаю (2), Сполучених Штатів Америки (1), Російської Федерації (1), Франції (1), Болгарії (1), Угорщини (1), Іспанії (1). Структурно збірник складається з трьох частин: у першій – різнобічно висвітлюється поставлена у заголовку книжки тематика, друга частина об'єднана під назвою «Українознавство в системі виховання та освіти», третя має підзаголовок «Українознавство у світі».

Збірник відкривається зверненням-привітанням Президента України Л. Кравчука до учасників та гостей конференції. Глава держави бачив такими мотиви зібрання «представників українознавства з багатьох країн світу»: «Вас збирало шляхетне бажання допомогти українському народові у розбудові демократичної, правової держави, зміцненні її духовних підвалин, організації сучасних наукових досліджень з широкого кола актуальних проблем минулого і сьогодення». Л. Кравчук висловив переконання, що розробка учасниками конференції «рекомендацій теоретичного та організаційного характеру по впровадженню українознавства як політики і філософії нашої молоді держави в системі освіти, науки, культури, мистецтва, родинного виховання буде сприяти дальшому поступу у творенні українського суспільства на засадах правди, добра і справедливості» [11].

Наступним у збірнику надруковане коротке, але змістовне вступне слово тодішнього ректора Київського університету імені Тараса

Шевченка, академіка АН України В. Скопенка. Доповідач вважав «закономірним», що «перша міжнародна конференція з українознавства» відбувається саме в Київському університеті. Адже ще перший ректор цього університету – М. Максимович – «в основу і особистої, й університетської діяльності поклав принцип: пізнання та розвиток рідної землі», а найнефективнішим засобом досягнення мети вважав «освіту й науку, українознавство як всебічну систему пізнання й розвитку України, її історії, матеріальної та духовної культури» [22, 8]. В. Скопенко навіть приклади з історії університету, коли в ньому «концентрувалися сили й ідеї, що єднали Україну з Європою», дбалося про «розквіт України», й коли було «витіснення науки ідеологією і, тим самим, витіснення, а то й переслідування українознавства» [22, 8]. Він висловив упевненість, що на нинішньому етапі державного й духовного відродження «має повернутися до активного творення нової України й наукове українознавство». Шлях відродження України «сконденсований», на думку ректора, «у великій традиції: вивчення й висвітлення генезису українського етносу, щоб усвідомити, як писав Шевченко, хто ми, що ми, чиїх батьків діти? Вивчення й висвітлення природи та історії Батьківщини, її матеріальної й духовної культури, щоб знати й любити рідну Вітчизну, виховувати покоління патріотів-професіоналів, спроможних забезпечити щасливе майбутнє, злагоду і процвітання» [22, 8]. На його переконання, конференція «стане важливим етапом у розвитку науки, спрямованої на розвиток нації, її держави й культури, на благо всіх, хто вважає Україну своєю рідною Вітчизною» [22, 8]. Вступне слово В. Скопенка свідчило про добру його обізнаність із концепцією українознавства, що висувалася П. Кононенком та новоутвореним підрозділом університету – Інститутом українознавства.

Ключовою стала доповідь директора Інституту українознавства Київського університету імені

* Початок у №1 (46) – 2013.

Тараса Шевченка проф. П. Кононенка «Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку». Надрукований у збірнику матеріалів конференції текст – це дещо доповнений варіант доповіді П. Кононенка, що була опублікована в газеті «Літературна Україна» (22 жовтня 1992 р.) відразу ж після її виголошення. У доопрацьованому варіанті її автор П. Кононенко повідомляв, що для участі в конференції зголосилося понад 300 фахівців різних професій, країн, регіонів, зареєструвалося понад 500 учасників. Серед них – представники України, Австралії, Білорусії, Грузії, Болгарії, Канади, Німеччини, США, Азербайджану, Росії, Чехії, Молдови, Румунії, Франції, Югославії, Литви, Китаю, Іспанії, Киргизії, Польщі. У тому числі було 12 академіків, 114 докторів наук і професорів, діячі освіти, культури, мистецтва, керівники держави. На думку П. Кононенка, це було свідченням того, що «українознавство стало не лише загальнодержавною, а й світовою проблемою, що зумовлюється як станом, характером розвитку України, так і її місцем на геополітичній карті світу» [10, 8].

До оновленого тексту внесено речення про те, що «як самосвідомість нації українознавство на грані зникнення» [10, 9]. Детальніше розтлумачено зміст концепта (в автора – «галузі». – О.Я.) «Україна – нація та Україна – держава»: повернути українцям правду про їхню праісторію, націю, «тисячолітню енергію державотворення»; відродити в них «коріння самосвідомості та патріотизму»; «Мусимо стати на шлях шукання істини й розкрити собі та світові «хто ми, що ми?» в історичному генезисі людства; підтвердити історичне право України бути незалежною державою... для цього маємо перетворити українознавство в філософію й політику освіти, науки, держави» [10, 11]. Концентр «Україна – суб'єкт міжнародного співтовариства» дістав назву «Україна у міжнародних відносинах» [10, 11]. Огляд основних центрів українознавства П. Кононенко завершив зауваженнями прогностичного характеру: «українознавство має стати серйозною галузю науки та державної політики, а вирішити цю проблему неможливо без підготовки кадрів українознавців» [10, 11]. Пропозиція введення курсу «українознавства» в школах замінена на «введення курсу українознавства як обов'язкового предмета у школах». Так само пропонується раніше спеціальність «українознавство» у вищих навчальних закладах змінена на «українознавство». Також додано речення про необхідність організації кафедр українознавства [10, 11]. Проте виправлення слова «українознавця» в газетній публікації на слово «українознавства», там де йшлося про «головні принципи сучасного українознавця», дещо змінювало суть попереднього твердження [10, 10]. Адже одна справа, коли до праці спрямовуються певні українознавці (на «наукове прочитання, переосмислення, висвітлення всього, що торкається історії та землі української, корінної й інших націй, держави, війська і конфесій...»), а інша – коли тлумачиться термінологія «універсальної, справді наукової системи».

Досить продуктивно, на наш погляд, видається стаття «Українознавство в системі гуманітарної політики України» академіка АН України, директора Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України, віце-прем'єр-міністра України з

питань гуманітарної політики М. Жулинського. Він порівнював завдання, що стоять перед науковою спільнотою незалежної Української держави, із завданнями, які стояли наприкінці XIX – на початку XX ст. і певною мірою були тоді реалізовані. М. Жулинський мав на увазі, що передусім українська творча інтелігенція брала на себе пріоритетні напрями щодо формування політичних позицій, які могли б об'єднати українські сили з метою здобуття незалежності. Основою для цього формування стала національна ідея, що мала об'єднати суспільство, витворювати і формувати суспільні настрої, мобілізувати духовну енергію мас на продукування цієї ідеї в різних формах національної культури. Однак цю ідею потрібно було сформулювати, надати їй історичної закономірності визрівання. Тому саме наука, на його думку, могла досягти нового етапу свого розвитку за умови використання набутих досягнень і мала обґрунтувати цей визначальний «контрапункт» історичного буття народу, який «запліднить національну ідею». Такі учені, як М. Грушевський, І. Франко та ін., скерували всі свої зусилля на наукове обґрунтування історичного буття українського народу, його культурного розвитку, піднесення авторитету української мови тощо [6, 12].

Говорячи про сутність сучасного українознавства з погляду наукознавства, М. Жулинський, очевидно, мав певні застереження, коли писав, що можна «дискутувати, наскільки це наукова дисципліна» [6, 12]. На думку вченого, українознавство є «система, викликана нашими історичними умовами, система, яка мала б об'єднати різні дисципліни для того, щоб якоюсь мірою стимулювати й відкрити нові перспективи розвитку наукових дисциплін на сучасному етапі» [6, 12]. М. Жулинський усвідомлював, що на той час потрібна була консолідація всіх сил для цілеспрямованої, обґрунтованої, різнобічної діяльності у різних сферах культурного, наукового і політичного життя. До першочергових завдань такої консолідованої роботи він відносив піднесення політичної культури українського суспільства на основі ідеї творення незалежної держави як гарантії розвитку і українського народу, і тих народів, які живуть на території України. М. Жулинський бачив розвиток українознавства «як цілої системи наукових дисциплін», об'єднаних однією (державницькою) ідеєю, «але заангажованих різними сферами, такими як культура, етнологія, політологія, література і т.п.». Ці дисципліни в різний спосіб дають можливість «системно подивитися на нашу сьогоднішню ситуацію у науці...» [6, 13].

Він сподівався, що «з часом вдасться консолідувати вчених різних дисциплін для того, щоб розробити концептуальні засади українознавства як системи наукових дисциплін, спрямованих на те, щоб прискорити введення їх на нових методологічних принципах у систему школи й вищих навчальних закладів і взагалі в систему засобів масової інформації». Досягнути необхідного впливу на формування суспільних настроїв, переживань, умонастроїв, витіснення залишків тоталітарної свідомості з людей неможливо, в першу чергу, без засобів масової інформації. «Отже, – резюмував М. Жулинський, – переформування нашої суспільної свідомості на сьогодні є основним завданням і основною політичною необхідністю нової України» [6, 13].

Член-кореспондент АН України, голова Комісії Верховної Ради України з питань освіти і науки П. Кислий у статті «Освітньо-наукова політика Верховної Ради і розвиток українознавства» зазначав, що нинішній період українського національного відродження потребує різнобічної діяльності, яку має забезпечити українознавство. У свою чергу «одним з основних моментів українознавства є сприяння усвідомленню українства, причетності українців до своєї героїчної історії, епохи докиївської держави і часів Київської Русі» [7, 13]. На його думку, українознавство має сприяти набуттю національної самосвідомості, викоринювати у «наших людей» рабську покору, що була набута від різних поневолювачів, виховувати волелюбність. Для цього потрібно розгорнути вивчення справжньої історії українського народу, що дасть можливість відтворити історичну пам'ять та побачити древні корені свого народу. Доповідач відзначив, що на цих положеннях «будується нині державна політика України в галузі освіти» [7, 13]. Великого значення П. Кислий надавав розвитку вищої освіти, яка мала б «виступити не як фабрика для штампування фахівців, якою вона була досі, а як інструмент трансляції культури, де відбувається вироблення новітніх культурних цінностей і їх розповсюдження з метою підвищення інтелектуального потенціалу суспільства» [7, 13]. Тільки освіта, на його думку, може «втиснути в розум молодого покоління усвідомлення приналежності до великого народу і гордості за те, що народ висотояв уроки довгого і нищівного геноциду» [7, 14].

Відомий політик, митець і громадський діяч І. Драч у статті «Українська держава і світове українство» у властивій йому манері викладає пише про свої спостереження над станом інтелектуальної свободи перших років незалежності, яка стала «розпачливою ..., невротичною, занепадницькою, декадентською». «У потік і потічки національної свідомості від витоків до гирла неначе хтось скидає каламутні й отруйні відходи імперської і колоніальної психології, забруднює наші голови й душі, нашу кров зневірою, деморалізує українство продукуванням суспільної поразки, а отже, безплідності наших незалежницьких зусиль...» [4, 14]. На кшталт «очисної споруди» від таких «нервово-паралітичних домішок» бачилась йому конференція «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства». Великий обшир проблематики конференції («розвою українства») вселяє віру й надію у невичерпність «інтелектуальної вольової напруги нашого самоусвідомлення», «вільного дихання, ясного бачення», які починають кристалізуватися «в нашу волю й державотворчі дії в духовній і матеріальній сферах життя суспільства» [4, 14]. І. Драч детально зупинився на вирішальному факторі – факторі державності, без якого неможливо, за його словами, сподіватися на «історичний злет українства». Саме для розбудови Української держави вкрай потрібна практична робота, в т.ч. й пошукова робота «української думки, творчі зусилля українського інтелекту», «мозкова атака кращих умів світового українства». Науково-практичні і теоретичні дослідження, висновки й прогнози, на його думку, знадобляться і політикам, і практикам. Нестача знань, інформації

про сьогочасну Україну й світове українство, їхні продуктивні сили й можливості співпраці мають спонукати українознавців на створення всеукраїнського єдиного інформаційного простору, банку інформації, економічної освіти, які можна і потрібно використати у різних програмах відродження України. Тобто І. Драч на той час пріоритетним в українознавстві вважав вивчення конкретних продуктивних сил України з подальшим використанням такого знання у державному будівництві.

Член-кореспондент АН України В. Євтух у своїй статті намагався виокремити внесок Республіканської асоціації українознавців (РАУ) у розвиток українознавства¹ за минулих три роки її існування. За своїм статутом РАУ «об'єднує на добровільних засадах дослідників на терені українознавства». Основною формою діяльності асоціації є проведення наукових конференцій. «Найголовнішим моментом» у завданнях РАУ В. Євтух вважає «стимулювати розвиток українознавства», тому що воно, на його думку, перебуває у занедбаному стані. До безсумнівних здобутків РАУ В. Євтух зараховує започаткування власне наукової дискусії з проблем, які «стосуються України», проблем, котрі до певного часу були своєрідним «табу» [5, 16]. Такими актуальними питаннями, що свого часу привернули увагу широкої громадськості, стали теми міжнародних конференцій, які організовувала РАУ: «Україна в сучасному світі» (червень 1990 р.), «Україна і Росія» (грудень 1990 р.), «Проблеми українсько-єврейських відносин» (червень 1991 р.), «Робітничий клас і національне питання» (грудень 1991 р.), «Польща–Україна: історична спадщина і суспільна свідомість» (травень 1992 р.) та ін.

Доктор історичних наук, завідувач відділу народознавства Інституту українознавства В. Сергійчук актуальні проблеми сучасного вивчення України називає «актуальними проблемами сучасного народознавства» [20, 17]. Першочерговими завданнями в «галузі народознавства України», на його думку, є донести до свідомості «широких мас», що наш народ мав глибоку традицію державності, розповісти світові, хто такі українці, дати оцінку ролі українства в історії світової цивілізації, виправити усталені помилки у ставленні до багатьох відомих українців як представників інших народів, подавати у правдивому світлі болючі сторінки міжетнічних стосунків. Також потрібно написати об'єктивну історію західної діаспори, висвітлити історію поселення в Україні представників різних національностей, сучасних міжетнічних процесів, донести «до свідомості» людей історію української армії і флоту, відродження справжніх українських традицій. До інших проблем «на ниві українського народознавства» В. Сергійчук відносить питання походження українського етносу, історії української церкви, соціально-економічної, філософської думки, українського права тощо. Важливою справою є також створення «посібників з народознавства» для школи [20, 18].

Проблемами українознавства переймалися й інші учасники конференції. Так, доктор історичних наук С. Павлюк у статті «Етнографічна наука України: проблеми і майбутнє» відзначав відсутню диспропорцію між наявним станом

¹ У програмі конференції назва доповіді сформульована по-іншому: «Асоціації українців: особливості роботи в нових умовах».

дослідження феномену народно-традиційної культури і тим, який міг би бути, якби не опіка української етнографії з московського етнографічного центру, жорстока місцева цензура тощо. Він писав, що *«сьогодні ми зобов'язані з найбільшою відповідальністю взятися за освітлення багатства всього спектру традиційної культури, ментальності українця»* [14, 19]. Адже, на думку вченого, поряд з такими органічними для держави складовими, як військова оборона території, національна економіка, грошова одиниця, податкова, банківська системи тощо, *«паралельно»* не менш важливим елементом є етнопсихологічний стан, ментальність народу, його душа. *«Тільки у єдності філософії держави із національною вдачею, – зауважує С. Павлюк, – можлива вільна й незалежна Україна»* [14, 19]. Отже, до актуальних проблем він зараховує вивчення психоповедінкового стереотипу українця, що виробився упродовж тисячолітньої історії боротьби за своє природне і державне «Я», його усвідомленої ідентичності, освоєного соціокультурного простору, українського характеру, ментальності, інтелектуальних здібностей народу, духовності, етносвідомості, світогляду, феномену незнищенності української нації, етногенезу українського народу як на теренах України, так і в зарубіжжі, важливих компонентів життєдіяльності – обрядовості, звичаїв, традицій, що живлять національний організм, об'єднують покоління, є одним із феноменів вічності української нації [14, 19].

Важливість такої праці для українського державотворення, на думку С. Павлюка, *«вимагає»* уваги до неї з боку держави, наукової громадськості, мобілізації *«ентузіастів-аматорів, симпатиків українського народознавства»* до *«систематичної і системно-продуманої праці»*, *«максимально всеосяжного дослідження»* народної культурної спадщини, формування *«логічно вмотивованих програм»* всебічного вивчення етнокультурного багатства України, створення синтетичних праць з окремих явищ народно-традиційної культури, вироблення відповідного до наукової об'єктивності та історичної справедливості методологічного забезпечення (інструментарію), відкриття етнографічних кафедр у ВНЗ, предмета народознавства у школах, ліцєях, гімназіях, ВНЗ тощо [14, 20].

Таким чином, стаття С. Павлюка ілюструє як тодішній етап інституалізації *«української народознавчої науки»*, так і певне бачення ученим розвитку українознавства.

Наступний автор – професор, декан історичного факультету Київського університету А. Слюсаренко – у своїй статті зупинився на ролі історії у підготовці спеціалістів для розбудови Української держави. Він, зокрема, зазначив, що не можна зрозуміти сучасності, не осмисливши минулого, адже день учорашній набагато визначає день сьогоднішній і завтрашній. А Слюсаренко закликав до написання *«правдивої вітчизняної історії»* без застарілих догм і стереотипів, міфів та легенд, що дасть можливість вилікувати і відновити історичну пам'ять народу. Справжній історик, на його думку, – це не сторонній спостерігач, який стоїть над подіями, він *«активний борець, який шукає і шукає відповіді на важливі питання, що їх ставить життя»*. Крім того, учений зазначив, що важливі відкриття часто робляться

на стику та в тісній взаємодії різних галузей науки, завдяки творчому контакту між гуманітарними науками та їх зв'язку з іншими галузями знань з'являються нові напрями в науці, нова методика і засоби у висвітленні фактів, навіть нові наукові дисципліни. «Велике значення для взаємодії дисциплін, – наголошує А. Слюсаренко, – мала міжнародна конференція українознавців, *«під дахом»* якої зібрались спеціалісти *«усіх галузей знань»* [21, 22].

Ряд інших публікацій, вміщених у збірнику матеріалів міжнародної конференції, також дають уявлення про тогочасне бачення їхніми авторами шляхів розвитку українознавства. Так, академік АН України, директор Інституту мовознавства АН України В. Русанівський після огляду доробку інститутів Академії наук України гуманітарного профілю початку 90-х років ХХ ст. зробив висновок, що *«головним продуцентом»* наукової літератури в Україні, *«а заодно й популяризатором української культури»* були на той час академічні установи [18, 23]. Учений акцентує увагу на *«поліпшенні»* наукової роботи у зазначений період, очевидно, маючи на увазі саме «продукування» та «популяризування» на українську тематику як головне завдання української науки, яка, окрім того, має *«раз і назавжди звільнитися від будь-якого диктату»* [18, 22].

Кандидат філософських наук Л. Шкляр вважав, що одним із важливих завдань українознавства має стати розширення його предмета, включення до нього насамперед питання про генезу та форми існування державності в Україні протягом тривалих віків її історії. Орієнтиром для *«розмаїтих українознавчих студій»* мала стати, на його думку, українська ідея в значенні ідеї державницької. Без такого орієнтиру українознавство може зупинитись на межі фольклорно-етнографічної екзотики, зрозумілої для *«традиційно сільського, але недостатньої для урбаністичного світогляду сучасних українців»* [24, 28]. Л. Шкляр висловив переконання, що українська нація ставить за мету не лише відродити національну духовність, а й реалізувати свої творчі сили в інститутах державності, тобто вона має знайти власний *«код»* державницького шляху. Цьому може посприяти така модель українознавства, яка критично оцінюватиме минуле, дошукуючись в історії підстав, які змінили б стереотип не лише імперської, а й національної історіографії про т.зв. «бездержавність» української нації [24, 28]. Він стверджував, що сучасне українознавство *«може прислужитися»* справі національно-державного відродження, якщо воно *«позбудеться історично обумовлених схем, усвідомивши їхні вади, озброїться знаннями істини і стане інструментом дії: на ниві просвітництва, виховання, політики, інформації та ін.»* [24, 28].

Декан факультету журналістики Київського університету професор А. Москаленко у статті «Роль «четвертої влади» у розвитку українознавства»² підкреслив значення співпраці вчених і публіцистів в осягненні фундаментальних національних цінностей, утвердження державності України, у підготовці для преси яскравих матеріалів виховного значення, виробленні орієнтирів і конкретних рекомендацій для практики. Такими орієнтирами має стати праця на утвердження державності України, перетворення

² У програмі конференції назва доповіді сформульована по-іншому: «Засоби масової інформації напередодні національного відродження».

її в могутню європейську країну під кутом зору національного інтересу України. В газетно-публіцистичному мовленні, на його думку, недопустимо «бавитися у безконечний демократизм, вправлятися в абстрактному західному лібералізмі чи скочуватися до інформативного космополітизму... і не опускатися до банально-го націоналізму» [12]. А. Москаленко висунув ідею створення при Інституті українознавства пресово-інформаційного аналітичного центру, який мав би виробляти стратегію національної інформаційної культури [12, 37].

Журналіст М. Розумний порушив проблему національного культурного самовизначення і світогляду індивідуумів, які самі по собі є явищами самообумовленими. З одного боку, – писав він, – українознавчі дисципліни покликані забезпечити культурне самовизначення національної інтелігенції (у т.ч. й у системі вищої освіти), з другого – значну загрозу становить нова нормативність, яка заважає вільному самовираженню творчих особливостей. «Найгірше, що може нас спіткати, – вдався до застережень М. Розумний, – це створення «Короткого курсу» українознавства» [17, 47].

Кандидат філологічних наук Ю. Ковалів у своєму повідомленні на тему «Концепція українознавства в системі національної освіти України» висловив переконання в тому, що «така наука, як українознавство», покликана «працювати над проблемою і методами» формування національно свідомої особистості. Адже, на його думку, тільки національно свідомі особистості спроможні протистояти васальному менталітету та національному нігілізму маргінальної частини українського народу, будувати цілісну незалежну Україну. Зумовлене потребами відродженої України, українознавство «зобов'язане не допустити розпорошення щойно пробудженої пасіонарної енергії, спрямувати її на перетворення маргінальної маси в народ, у суб'єкт історичного процесу, рівний серед рівних, вільний серед вільних» [8]. Тому першим кроком до розв'язання цієї важливої проблеми, на думку Ю. Коваліва, має бути інтеграція знань про Україну від найдавніших часів до сьогоденних просторових вимірів, формування мобільного банку інформації про українство, осмислення її з позицій об'єктивного історизму та перспектив розвитку Української держави [8]. З огляду на це «українознавство постає як універсальна наукова дисципліна, що охоплює всі сфери життя нашого народу, не замикаючись на традиційній етнографії, етнології, антропології, фольклорі чи народних промислах, сприяє повному структуруванню занедбаної нашої культури до рівня європейської, світової, наповнення системи освіти достеменним національним змістом» [8]. Для дисципліни «Українознавство», за його висловом, «характеристична» комплексна інтеграція. Крім того, українознавство покликане стати осердям інтелектуального українства, тобто творчого і розбудовчого потенціалу – національної еліти, без якої «народ перетворюється на масу, на механічну сукупність маргіналів, що стає легкою здобиччю авторитаризму» [8]. Таким чином, на думку Ю. Коваліва, українознавство набуває ознак не тільки «теоретичного, інтелектуально-інтегрального статусу, а й методично-прикладного орієнтира в системі

сучасної освіти та культури на початках розбудови її структурної повноти» [8].

Проректор Київського університету професор Л. Губерський у своїй статті поставив за мету окреслити місце такого специфічного феномену, як ідеологія в системі українознавства³. Він вважав зазначену тему «надзвичайно актуальною й водночас багатоаспектною» [1]. Отже, на нашу думку, не буде перебільшенням вважати перелічені тези в праці Л. Губерського під назвою «Ідеологія в системі українознавства» такими, що належать до завдань українознавства. На його переконання, не слід аполотетизувати або ж, навпаки, повністю усувати всяку ідеологію. Крім того, потрібно зосередити зусилля не лише на знищенні попередньої панівної ідеології на теренах України, яка мала антиукраїнський, антидемократичний, антигуманний, антинауковий, реакційний характер, а й на створенні такої системи, що сприяла б розбудові України як суверенної, демократичної держави, а в світлі цього – виховувала б покоління борців за ідеали гуманізму: людей з високим почуттям гідності, честі, свободи і справедливості, патріотизму. Вправлятися становить необхідно, на думку Л. Губерського, усіма засобами загальнодержавного впливу, включаючи інституції освіти, виховання, науки, державного управління тощо [1].

З огляду на сказане вище Л. Губерський загострює увагу на історико-теоретичних аспектах вивчення цієї проблеми, які, на його думку, набувають «особливої актуальності». Йдеться про вивчення історії ідеологічного забезпечення розвитку держави, суспільства, людини, культури та узагальнення досвіду й розробку теоретичних основ створення нової ідеології на сучасному етапі. Адже ідеологія може поставати і базованою на наукових, суспільно-досвідних засадах, і міфологізованою. Тому не слід допускати заміни старої ідеології протилежною (чи іншою), але не менш міфологізованою. Формування інтегративної, тобто базованої на засадах науки та історичного досвіду, ідеології означає створення її не мобілізаційно-дієвою, а культурно-виховною, спрямованою на досягнення дійсно гуманістичних інтересів людини й суспільства, заснованих на наукових методах аналізу існуючих та творення відповідних ідеалом нових принципів. Для цього потрібно вироблення й генерація ідей, спроможних консолідувати громадян та спрямувати їх на здійснення державотворчої й демократичної за своєю суттю програми, зорієнтувати на життєво змістовні напрями онтологічного буття людини як особистості та створення нової ідеологічної парадигми, що виключала б класову, національну та конфесійну конфронтації, орієнтувала на їхню взаємозацікавлену діяльність, спряла розвиткові фізичних і духовних сил та гуманістичних цінностей [1].

Л. Губерський також накреслив перспективні, на його думку, напрями теоретичних досліджень ідеології, що торкаються політичної, філософської, релігійної, культурно-естетичної сфер. До перспективних він відносить такі питання: ідеологія і особистість, сім'я; ідеологія і класові, міжнаціональні, міжконфесійні відносини; ідеологія і сфери освіти, культури, мистецтва; ідеологія і держава; ідеологія і світо-

³ У програмі конференції назва доповіді сформульована по-іншому: «Роль вищої школи в формуванні ідеології української держави».

сприйняття та світорозуміння народу; ідеологія й філософія; ідеологія й культура, мистецтво; ідеологія і наука; наука і релігія [1]. Орієнтація України на суверенітет, демократизацію і гуманізацію життя початку 90-х років ХХ ст. давала йому підстави для успішного, дійсно наукового розв'язання зазначених аспектів проблеми розвитку відповідної «духові часу» ідеології.

Професор О. Семашко у своїй опублікованій доповіді зазначив, що становлення українознавства відбувається в складній соціально-культурній ситуації, коли диференціація та предметне поновлення народознавчих дисциплін ще не досягли такого рівня зрілості, щоб уможливили їх синтез у створенні цілісної теорії предмета [19, 80]. Водночас він зазначив, що серцевиною науки про український народ має бути культурологія (культурознавство), оскільки культура є ядром самобутності народу та потенціалом його сучасного розвитку. Культурознавство, на думку О. Семашка, є не тільки базовим і таким, що закладає основи комплексного, системного розв'язання проблем українознавства, а й формує його методологічні принципи, які, в свою чергу, ще не визначені [19, 80].

Наприкінці досліджуваного збірника поміщена стаття кандидата філологічних наук Т. Гундорової, присвячена австралійській україністиці. Вивчення певних тенденцій формування еміграційної української гуманітаристики дало дослідниці підстави для висновків про тяжіння українознавства в Україні до закритого типу наукового мислення, на відміну від утвердженого в постмодерному світі нового рівня гуманітарного мислення, визначальною особливістю якого є його інтегрованість і відкритість: культурний, національний та історичний діалогізм [2, 125]. Т. Гундорова відзначила, що закордонна україністика перебуває у кризовому стані, адже, попри загальний значний науковий набуток і велику пророблену роботу українських наукових центрів (у т.ч. й в Австралії), прикметними ознаками останнього часу стало зменшення студентів, відхід молодих науковців від української проблематики тощо. Причиною такого стану, на її думку, є самодостатня цінність традиційної україністики. Поклавши в свою основу національну ідею, материкове українознавство «останнім часом», – вважала Т. Гундорова, – також переймає на себе прикметні риси минулого (закритого) типу наукової діяльності. Авторка ставить питання: «чи доросла українська національна свідомість в критичну?», «чи склалася україністика як нове наукове мислення?», «коли і як українознавство може перерости в науку, відірватися від подвійних оцінок буденного сприйняття, з одного боку, і від національно-патріотичного самовозвеличення, афірмативності як такої?». На її переконання, україністика (і в еміграції, і в Україні) не розвинулася відповідно до рівня і характеру світової гуманітарної науки. Про це свідчать такі факти: українознавчі конференції цікавлять майже одних україністів, на обговорення рідко виходять «загальноцікаві, науково продуктивні сучасні теми і проблеми» тощо [2, 125]. Т. Гундорова підкреслила необхідність у цій ситуації переходу «від українознавства як етновчення і національної політики до україністики як галузі гуманітарної науки, україністики як критики», закликала до створення нової української критики – інтегрованого знання, заснованого на поєднанні і взаємодії методів різних наук,

здатності до критичного судження, що разом має забезпечити «прорив до нового методологічного рівня» [2, 125]. Вона зробила висновок, що українознавство «конститується як сфера популярного знання, а методологічні критерії його передбачають зняття аналітичного негативізму, який характеризує момент людського пізнання, і розчинення його в позитивному, афірмативному змісті на рівні буденного сприйняття... Створюючи загальнодоступну популярну науку українознавства, з недовірою ставлячись до так званої елітарної гуманітарної науки, маємо, як це не парадоксально, шанс прийти до науки постмодерного типу – гетерогенної і розмитой у своїх галузях» [2, 126]. Т. Гундорова вважала також, що метафізичність таких, за її висловом, «кінцевих істин», як «національна ідея», «українська ментальність» тощо, покладених в основу «розроблюваної україністичної науки як гуманітаристики, не може не турбувати». В цьому вона бачила симптоми «загрозливої тенденції перетворити українознавство на замкнену, консервативну галузь знання, яка все ще живиться романтичними теоріями і міфологемами та постсоціалістичною методологією» [2, 126].

Питання засвоєння і витворення нового наукового мислення на основі і в межах україністики як гуманітаристики видавалось Т. Гундоровій особливо актуальним. Без цього неможливий, на її думку, вихід (підключення) української гуманітарної науки до світового наукового процесу. Оптимальним шляхом до «прискореного розвитку наукової свідомості», критичної здатності мислення має стати, – вважає дослідниця, – підготовка кадрів і вивчення та впровадження в університетській освіті сучасної наукової теорії і методології – семіотики, психоаналітичної теорії, деструктивізму, феміністичної критики; дослідження, популяризація, перекладання найновішої західної наукової літератури; засвоєння самого рівня сучасного наукового мислення, його понятійного і аргументаційного апарату, без якого неможливий науковий діалог, тощо [2, 126].

У назвах і текстах опублікованих доповідей та повідомлень, крім слова «українознавство», зустрічаються й такі вирази: «українознавчі дослідження», «українознавчі дисципліни» (О. Ковальчук), «українознавчі студії» (Л. Шкляр), «українознавча наука» (Л. Губерський), «україністична наука» (Т. Гундорова), «наука про український народ» (О. Семашко), «в системі українознавства» (А. Ткач, Л. Губерський). «Певною системою знань», «соціально організованою системою знань» називав українознавство у своїй опублікованій доповіді кандидат філологічних наук О. Коновець [9, 25]. «Напрямоком суспільно-політичного пізнання життя українського народу» вважали українознавство доктор історичних наук М. Дмитрієнко та кандидат історичних наук І. Войцехівська [3, 77]. Назву «комплексна наука українознавства» вжив членкореспондент АН України Д. Наливайко [13, 34]. Доцент М. Паливода уявляв українознавство – «комплексну науку про Україну» – як «мозаїчне панно такого могутнього дерева, де коріння і ґрунт – це природно-кліматичні умови, стовбур – народ України, гілки і листя – окремі галузі людської діяльності» [15, 53].

Варто зазначити й той факт, що багато авторів досліджуваного збірника говорили про різні аспекти вивчення української проблематики, зокрема про український етнос, буття і

завдання українства, виховання національної свідомості тощо, без вживання слова «українознавство», або ж коли йшлося про українознавство, то малася на увазі «україністика». А статті з розділу «Українознавство у світі» загалом висвітлюють різноманітні питання зарубіжної україніки. У такому значенні зустрічаються й такі вирази, як: «*україністика*» (проф. С. Козак, проф. М. Лесів, проф. Ю. Мулинчак, проф. І. Стоянов, проф. І. Удварі, к. філол. н. Т. Гундорова), «*світова україніана*» (проф. С. Семчинський), «*українські студії*» (проф. В. Коптілов), «*українознавчі дослідження*» (проф. А.-С. Фенчак, проф. С. Стемпень), «*українологія*» (проф. Лі Мібін).

Окремі автори статей розглядали історичні аспекти розвитку українознавства (О. Коновець «Перші національні наукові товариства та їх роль в організації українознавчих досліджень (10–80-і роки XIX ст.)», С. Павленко «Джерелознавство історії України та проблеми українознавства», В. Онопрієнко «Українські університети 1917–1919 рр. – осередки розвитку українознавства»).

Щодо перспектив розвитку українознавства в системі освіти (зокрема, й у вищих навчальних закладах – як того вимагала сама назва міжнародної конференції: «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства») аналізовані тези доповідей не містять більшої конкретики. Багато йшлося про глибокі проблеми українського народу, формування етнічного генофонду, національно свідомої особистості, національної еліти. На переконання деяких авторів, саме українознавство мало працювати над методами такого формування. Зокрема, Ю. Ковалів стверджував, що українознавство здатне з'єднати «*онтогенетичні ланки*» формування національно свідомої особистості від материнської колиски до дитячого садка, школи та спеціальних і вищих навчальних закладів [8]. М. Паливода був переконаний, що у зміцненні й утвердженні українознавства особлива роль належить вищим навчальним закладам, оскільки там готуються фахівці, а від їхнього інтелекту й світогляду залежить, якій бути Україні в майбутньому [15, 53].

Про необхідність введення курсу українознавства як обов'язкового предмета у школах, вищих навчальних закладах (як спеціальності), організації кафедр українознавства говорив проф. П. Кононенко [10, 11].

Ряд статей присвячено пошуку нетрадиційних на той час форм і методів навчання й виховання у шкільній освіті. Кандидат філософських наук І. Предборська, науковий співробітник Інституту українознавства В. Піскун висвітлювали шляхи впровадження інтегрованих шкільних курсів з гуманітарних дисциплін [16]. Кандидат філологічних наук, керівник науково-методичного центру Інституту українознавства Т. Усаєнко повідомляла про створену в інституті творчу групу з розробки інтегративних курсів, які мали б бути пронизані «*наскрізними ідеями народознавства, культури, інформатики тощо*». Один із таких інтегративних курсів у школі, що їх почала розробляти творча група, мав назву «Українознавство» [23, 75].

Отже, спроба аналізу проблематики виступів на міжнародній конференції «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства» 15–17 жовтня 1992 р. та їх змістового наповнення дає підстави для таких висновків:

1) конференція 15–17 жовтня 1992 р. мала рубіжне значення для інституалізації новітньої парадигми українознавства як системи інтегрованих наукових знань про Україну та українство: від утвердження самого терміна «українознавство» до обговорення його предмета, об'єкта, мети і завдань. Учасники конференції позитивно сприйняли доповідь директора Інституту українознавства при Київському університеті імені Тараса Шевченка проф. П. Кононенка, який представив нове бачення розвитку українознавства. Виголошені тези свідчать про його велику особисту внутрішню працю в напрямку пошуку шляхів оформлення власних світоглядних переконань та їх еволюцію. Ключовою ідеєю, що пронизувала доповідь, була ідея про українознавство, яке має стати «*філософією і політикою*» української держави. У доповіді викристалізувалася його теорія концентрів українознавства. Виголошені ним ідеї спричинились у майбутньому до творення окремої парадигми українознавства та формування її концепції. Ключові положення цієї парадигми (концепції) відтоді поділяють члени наукового співтовариства, що гуртується навколо київського Інституту українознавства (Інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка → Науково-дослідний інститут українознавства МОН України → Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України → Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії МОНмолодьспорту України);

2) на досліджуваній конференції мала місце досить продуктивна інтелектуальна дискусія щодо подальшого розвитку українознавства. Розглянуті нами виступи учасників конференції містили не тільки певні власні пропозиції з розробки уявного проекту предметного поля українознавства та розподілу праці на цьому «полі», які можна було б додавати, систематизувати і т.п. У межах однієї ідеї – про важливість наукового вивчення малодосліджених ділянок українознавства – проглядаються різні, а подекуди й полярні методологічні підходи. Так, із запереченням авторитарних установок у формуванні національної самосвідомості виступили противники позанаукової нормативності (В. Русанівський, Л. Шкляр, М. Розумний, Т. Гундорова). Деякі автори схилилися до окреслення предметного поля українознавства у межах народознавчої науки (В. Сергійчук, С. Павлюк).

Отже, спроба дослідження процесу формування предметного поля новітнього українознавства в контексті міжнародної конференції українознавців 15–17 жовтня 1992 р. сприятиме накопиченню знань про історію українознавства як наукової системи інтегрованих знань про Україну та українство.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Від кожної сім'ї до Президента...» / Розмови з П. Кононенком вела Л. Шевчук // Молодь України. – 15 жовтня 1992. – № 103 (16902). – С. 1, 3.
2. Дрофань Л., Неліна Т. Конференція з українознавства // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 4. – С. 57–60.
3. Історія українознавства: Навчальний посібник / Кол. авторів: Л. К. Токар (кер. проекту та наук. ред.) та ін.; За ред. П. П. Кононенка. – К.: Академвидав, 2011. – 512 с.
4. Калакура Я. Наукова проблема і тема в українознавстві // Українознавство. – 2012. – № 1 (42). – С. 44–49.

5. Калакура Я. Українознавче дослідження: теорія та методологія. – К.; Тернопіль: Джура, 2012. – 292 с.
6. Кононенко П. «Свою Україну любіть!» // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 6–24.
7. Кононенко П., Кононенко Т. Україна у нас одна. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2012. – 336 с.
8. Кононенко П. Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку // Літературна Україна. – 1992. – 22 жовтня. – № 42 (4503). – С. 1–2.
9. Логвиненко О. Задля ідеї державності: Нотатки учасника Міжнародної конференції українознавців // Літературна Україна. – 29 жовтня 1992. – № 43 (4504). – С. 1, 2.
10. Науковий інструментарій українознавця: Довідник / Л. К. Токар (кер. авт. кол., наук. ред.) та ін. – К.: ННДІУВІ, 2012. – 376 с.
11. Об'єднавши зусилля науковців // Літературна Україна. – 1992. – 22 жовтня. – № 42 (4503). – С. 1.
12. Події тижня // Освіта. – 1992. – 27 жовтня. – № 60–61 (4272–4273). – С. 8.
13. Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства: Програма Міжнародної конференції

(м. Київ, 15–17 жовтня 1992 р.) / Ін-т українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка. – К., 1992. – 35 с.

14. Роль вищих навчальних закладів у розвитку українознавства: Програма Міжнародної конференції (м. Київ, 15–17 жовтня 1992 р.) / Ін-т українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка. – К., 1992. – 16 с.

15. Фігурний Ю. Українознавчі міжнародні форуми (конференції та конгреси) – важливий чинник осягнення цивілізаційного феномену України, українців та світового українства в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Українознавство та всесвітня історія: теоретико-методологічні засади наукових парадигм: Інформаційно-аналітичний бюлетень ХХ ювілейної Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25–26 жовтня 2011 р.) / Авт.-упорядн. Ю. С. Фігурний. – К.: ННДІУВІ, 2012. – С. 32–69.

16. Чекишев О. Чи ж довго сонце сходитиме за Сибіром? У Києві відбулась міжнародна конференція «Роль вищих навчальних закладів у розвитку українознавства» // Освіта. – 1992. – 27 жовтня. – № 60–61 (4272–4273). – С. 8.

17. Ярошинський О. Б. Українознавство в системі освіти і науки: бібліографія (1990–2011 рр.). – 2-ге вид., доп. – К.: ННДІУВІ, 2011. – 176 с.

Олег Ярошинский

Рубежный этап становления новейшего украинознания и формирование его современных теоретико-методологических основ (К 20-летию Международной научной конференции 15–17 октября 1992 года)

Аннотация. Рассмотрены творческие наработки участников международной конференции «Роль высших учебных заведений (учреждений) в развитии украинознания» (г. Киев, 15–17 октября 1992 г.) относительно перспектив развития украинознания. Исследуется их вклад в становление концепции украинознания как уникальной системы знаний, интегральной и универсальной науки. Значительное внимание уделяется анализу проблематики выступлений и их содержательного наполнения, изучению разных предложений по разработке предметного поля украинознания. Установлено рубежное значение конференции для институализации украинознания как системы научных интегративных знаний об Украине и украинцах.

Ключевые слова: новейшее украинознание, концепция украинознания, система украинознания, международная конференция, 1992 г.

Oleg Yaroshynskyi

Border stage of new Ukrainian studies settling and its modern theoretic and methodological backgrounds formation (To the 20th anniversary of international scientific conference on 15–17 October 1992)

Annotation. The article gives creative works of participants of international conference «Role of higher education institutions in the development of Ukrainian studies» (Kyiv city, 15–17 October 1992) as to the perspectives of Ukrainian studies development. Their contribution in the development of Ukrainian studies concept as a unique system of knowledge, integral and universal science, is researched. Great attention is paid to the analysis of performance problems and their content filling. Border importance of the conference for Ukrainian studies institutionalization as a system of scientific integrative knowledge about Ukraine and Ukrainians is revealed.

Key words: newest Ukrainian studies, Ukrainian studies concept, Ukrainian studies system, international conference, year 1992.